

NALŠIOS MUZIEJAUS EKSPOZICIJOS
“TARP ŽOLYNŲ IR TAUTŲ: NALŠIOS ŽEMĖS ISTORIJOS”
TECHNINIS PROJEKTAS

7 | EKSPOZICIJOS EKSPONATAI IR TEKSTAI

NALŠIOS MUZIEJAUS EKSPOZICIJOS EKSPONATAI IR TEKSTAI

EKSPONATAI IR INARATYVAS

Šiame dokumente pateikiama ekspozicijos tekstinė informacija, eksponatų sąrašas nėra galutiniai. Tekstinę naratyvinę infotmaciją, eksponatų sąrašą teikia ir tikslina užsakovas.

Tolesnėje projekto įgyvendinimo eigoje spręsti ir derinti:

Tekstų redakciją

Tekstų vertimų paslaugą į užsienio kalbas, vertimų pateikimą ekspozicijoje.

Eksponatų išdėstymą, stiklo vitrinų numatymą, pagal poreikį, jų skaičių, vietas, dizainą, apšvietimo poreikį .

Eksponatų išdėstymą ir stiklo vitrinų dizainą.

EKSPONATŲ, MUZIEJAUS VERTYBIŲ SĄRAŠAS

ŽYM. BRĖŽINIŲ OSE		EKSPONATAS I MUZIEJAUS VERTYBĖ	DYDIS (CM)	PANAUDOJIMAS
E1		Nuotrauka Naumas Tarasevskis – fabriko įkūrėjas	10x15	Galimai Naudoti kopiją
E2,E3,E4, E5		Ketrios supirkimo punktų nuotraukos, kiekviena	10.5x 17	Galimai Naudoti kopiją
E6		Nuotrauka „lenkmečio supirkimo punktas „	12.5 x18	Galimai Naudoti kopiją
E7		I pasaulinio karo skelbimas skelbimas	25x69	Galimai Naudoti kopiją
E8		Sovietmečio fabriko nuotrauka	23.5x 17	Galimai Naudoti kopiją
E9		Keramikinis arbatinukas iš Nalšios muziejaus fondų.	28x20	Eksponuoti stiklo vitrinoje
E10		Arbatos pakuotės	10x15 ,12x8	Eksponuoti stiklo vitrinose stalčiuje

E11		Akmeninės girtos	30x30	Eksponuoti stiklo vitrinoje
E12		Puodas su įspaudais	28,5 x26,5	Eksponuoti stiklo vitrinoje
E13		Rankšluostinė	48x47 x12	
E14		Audiniai , Lovatiesės, divonai	200x4 0	
E15		Senovinė gūnia siuvinėta vilnoniais	131x1 24	
E16		Verpstukai – paprastu rankiniu įrankiu.	4x37	
E17		Verpstė	73x32 x4	
E18		Prieverpstės	111x6 6x21	
E19		Margučiai	32 vnt.	Eksponuoti stiklo vitrinoje
E20		Balaninis kašikas	23x23 x30	
E21		Šiaudiniai Sodai	Įvairūs	
E22		Lietuviška Maldaknygė	15x10 x6	

E23		Gimnazistės kepuraitė	20x20 x4	
E24		Ryto draugijos mokyklos baigimo pažymėjimas	30x24	Galimai naudoti kopiją
E25		Grafitinė lentelė	17x14	
E26		Lenkiškas vadovėlis		
E27		Nuotrauka iš Ulozo kolekcijos lenkė su tautiniais rūbais	18x24	Galimai naudoti kopiją
E28		Nuotrauka iš Ulozo kolekcijos lenkų mokykla	18x24	Galimai naudoti kopiją
E29		Lenkiški laikraščiai		Naudoti realaus dydžio kopijas, liečiamas lankytojams
E30		Žydų religinė tora	104x60	Eksponuoti stiklo vitrinoje
E31		Žydų religinės kepurėlės – jamulkos/kipos	20x20 x5 3vnt.	Eksponuoti stiklo vitrinoje/ stalčiuje
E32, E33		Lininiai rankšluosčiai su siuvinėjimais	228x75, 303x46	
E34		Sentikių spinta		<u>Eksponate numatyti foninį LED apšvietimą- pravėrus dureles matosi improvizuoti ekspонатai- pirštinės, kojinės ir t.t.</u>
E35		Švenčionių ortodoksų Švč. Trejybės cerkvės atvirukas	10x15 cm	Galimai naudoti kopiją
E36		Maldaknygė rusų kalba	16x11 x4	

E37		Samovarai – rusų arbatos gėrimo ceremonijai	40x50	
E38,E39, E40		Turgaus nuotraukos visos	23x15	Galimai naudoti kopijas
E41		Sodai	Įvairūs	Kabinti 3a laiptinėje, kabinti ant lubų, sluoksniais nuleisti iki 2 aukšto. Jei įmanoma apšviesti papildomu apšvietimu.
TOLESNĖJE PROJEKTO ĮGYVENDINIMO EIGOJE SPRĘSTI IR DERINTI EKSPONATŲ IŠDĖSTYMĄ, STIKLO VITRINŲ NUMATYMĄ, PAGAL POREIKĮ, JŲ SKAIČIŲ, VIETAS, DIZAINĄ, APŠVIETIMO POREIKĮ .				

PRELIMINARŲ EKSPOZICIJOS TEKSTAI

B2-1

Nalšios kraštas – tai miškų ir pievų kraštas, pilnas gamtos turtų, ne tik grybų, uogų, bet ir įvairios augmenijos, o ypač žolynų. Nuo ankstyvo pavasario iki pirmojo sniego čia auga, žaliuoja, žydi ir sėklas barsto įvairiausi augalai. Augalai mus maitina, mes jais rengiamės ir gydomės, mes jais puošiame. Taip yra ir taip jau tęsiasi šimtus, o gal tūkstančius metų. Pažindami augalus mes vis daugiau atskleidžiam gamtos paslapčių. O ką labiau pažįsti, tą labiau ir myli.

B2-2, B2-3

Herbariumams galima naudoti iliustracijas iš

<https://knygospigiau.lt/knyga/vaistiniai-augalai-1973/>

Suderinti autorių teises.

B2-7

Žolyno kelias

Vaistažolės renkamos pievose, miškuose ar laukuose, kai jos yra tinkamiausios – dažniausiai žydėjimo metu. Surinktos augalų dalys (lapai, žiedai, šaknys) yra kruopščiai nuvalomos, o tada džiovinamos natūraliai arba specialiose džiovyklose. Išdžiovintos žolės laikomos sausose, tamsiose vietose, kad išliktų jų gydomosios savybės. Vėliau jos gali būti vartojamos kaip arbatos, tinktūros, tepalai ar maisto papildai. Prieš vartojant svarbu žinoti, kaip teisingai naudoti konkrečią žolelę.

B2-8

Vaistažolių fabriko istorija

1883 m. Švenčionyse buvo pastatyta nedidelė vaistažolių gamykla, kurią įkūrė vaistininkas N. Taraseiskis. Ši data siejama ir su farmacijos pramonės pradžia Lietuvoje.

1924 m. Švenčionyse buvo įsteigta dar viena vaistažolių supirkimo ir perdirbimo įmonė „Gromoc“. Naujoji įmonė pradėjo konkuruoti su N. Taraseiskiu ir greitai perėmė iš jo rinkos dalį.

1935 m. Švenčionių vaistažolių fabrikas buvo pagrindinis ir aktyviausias vaistinių augalų eksporto punktas Lietuvoje (iki 30 šalių).

1937 m. Taraseiskis neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik sujungti įmonę su konkurentais, o Gromoc tapo gamyklos akcininku.

1940 m. Gamykla buvo nacionalizuota. Tuo metu gamyklos materialinę bazę sudarė 4 dideli gamybiniai pastatai, 7 mūrinių žaliavų sandėliai, 5 mediniai sandėliai ir 3 šildomos džiovyklos.

1945 m. Prasidėjo vienintelio išlikusio po karo pastato remontas.

2002 m. Buvo baigta gamyklos rekonstrukcija ir sumontuota nauja technologinė įranga.

Šiandien Švenčionių vaistažolių fabrikas yra vaistažolių perdirbimo įmonė, turinti naujausią technologinę ir laboratorinę įrangą, apdovanota daugybe įvertinimų ir sertifikatų.

B3-1

Pirmieji rankiotojai

Paleolito ir mezolito laikais (iki maždaug 3 tūkst. pr. Kr.) dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenę žmonės gyveno iš medžioklės, žvejybos ir laukinių augalų rinkimo. Jie rinko uogas (bruknes, mėlynės, avietes), riešutus (lazdyno, ąžuolo gilės), laukinius vaisius (obuolius, kriaušes), taip pat valgomų augalų šaknis ir gumbus. Archeologai aptiko riešutų kevalų, uogų sėklų, grybų liekanų senovinėse gyvenvietėse. Tai rodo, kad rankiojimas buvo esminė išgyvenimo strategija. Nuo neolito (apie 3 tūkst. pr. Kr.) Lietuvoje pradėta auginti javus ir prijaikinti gyvulius, bet rankiojimas dar ilgai išliko svarbus. Renkami laukiniai augalai papildė mitybą – žolės, vaistažolės, prieskoniniai augalai.

B3-3

Archeologinė keramikos puošyba

Lietuvos archeologiniuose radiniuose keramikiniai puodai yra vieni informatyviausių šaltinių – pagal jų formą ir dekorą archeologai dažnai datuoja gyvenvietes ar kultūrinius sluoksnius. Dekoravimas keitėsi per laikotarpius, bet galima išskirti keletą pagrindinių bruožų:

Akmens amžiaus keramika (nuo ~5 tūkst. pr. Kr.)

Narvos kultūra (Rytų Lietuva, šiaurės rytų Baltija): puodai puošiami įspaudais – šukėmis, dantyta lazdele, virvelės spaudais. Kartais ornamentai derinami į juostas.

Virvelinės keramikos kultūra (~2800–2400 pr. Kr.): puodai dekoruoti virvelės įspaudais, geometriniiais raštais (eilėmis, eglutėmis, rombais). Šis stilius būdingas indoeuropiečių plitimui.

Bronzos amžiaus keramika (~1800–500 pr. Kr.)

Ornamentika tampa skurdesnė, vyrauja lygūs paviršiai, nors pasitaiko bangelės, linijos, duobutės po indo briauna. Dažnai dekoras koncentruojamas ties indo viršutine dalimi.

Geležies amžiaus keramika (~500 pr. Kr. – 1200 m.)

Puodai paprastai lipdyti rankomis. Paviršiai lyginti, glostyti, kartais dengti plona glajaus tipo plėvele nuo degimo. Dekorą dažniausiai: horizontalios vagelės, įrėžimai, bangelės, taškeliai, įspaudos, rečiau geometriniai ornamentai.

Dekoravimo būdai

Virvelės įspaudai – minkštame molyje spausdavo virveles ar pintus siūlus, todėl indas būdavo puoštas linijomis, bangėmis ar eglutės raštais.

Įrankių įspaudai – medžio, kaulo ar akmens lazdelėmis spausdavo taškelius, trikampėlius, bangeles.

Nagų ar pirštų įspaudai – paprasčiausias būdas papuošti puodą.

B3-4

Tarp žolynų ir tautų

Švenčionių krašte, senojoje Nalšios žemėje, žmogaus gyvenimas nuo seno pynėsi su žolynų pasauliu. Čia kalvos, pievos ir miško pakraščiai saugo šimtmečius gyvą žolininkystės, gydymo ir užkalbėjimo tradiciją. Lietuviai, gudai, rusai ir lenkai, šiose žemėse gyvenę greta, kiekvienas savaip kalbėjosi su žole – tikėdami jos galia, dvasia ir žodžiu, kuris pažadina gydomąją jėgą.

Lietuvių pasaulėjautoje žolynai – šventa jungtis tarp žmogaus ir žemės, tarp kūno ir dvasios. Jie lydėjo Rusų, Žolinės ir kitų virsmų šventes, o užkalbėtojai, sakydami augalams skirtus žodžius, tarsi pratęsdavo gamtos kalbą. Gudų tradicijoje žolynas buvo gyvas padėjėjas, turintis sielą, kurią galima pažadinti geru žodžiu, malda ar giesme. Čia užkalbėtojai, dažniausiai moterys, gydydavo ne tik kūną, bet ir sielos žaizdas, suprasdami, kad be žodžio joks augalas neturi galios. Lietuvos rusų bendruomenėje vaistažolės dažnai siejosi su stačiatikių apeigomis – šventintomis žolėmis, ikonų puošimu, malda už gydymą. Lenkų tradicijoje žolynai buvo namų švelnumo, darželių grožio ir motinos rankų simboliu, lydinčiu ir per kasdienybę, ir per šventadienius.

„Tarp žolynų ir tautų“ atveria Nalšios žemę kaip daugiabalsį sodą, kuriame kiekviena tauta – kaip savitas žiedas bendrame kultūrų vainike. Čia žolynai kalba visomis krašto kalbomis, o žodis, ištartas su tikėjimu, jungia visus – gyvuosius ir protėvius, gamtą ir žmogų.

B6-1

Žolynai ir amatai

Nalšios žemėje, kur pievos dar alsuoja senųjų girių kvapais, o rankų darbas tebėra pagarbus gamtai, žolynai nuo seno lydėjo žmogų visame gyvenimo rate – nuo sėjos iki šventės, nuo darbo iki maldos. Jie maitino ir gydė, saugojo ir puošė, o kartu įkvėpė kūrybai.

Kiekvienas amatas čia buvo glaudžiai susijęs su žolynais. Audėjos ir vėlėjos pažinojo augalus, kuriais galėjo dažyti siūlus ar vilną – *mėlynas linų žiedas, raudonas dažinės šakniastiebis, gelsvas jonažolių atspalvis, sodri žolių žaluma*.

Amatininko kūryba – tylus, bet gyvas ryšys, jungiantis mus su protėvių pasauliu ir gamtos amžinybe.

B8-1

Audimas – vienas seniausių žmogaus amatų, lydintis jį nuo pirmųjų pastangų pasigaminti drabužį ar uždangą iš gamtos pluoštų. Pirmąsias audimo formas atsirado dar akmens amžiuje – tuomet žmonės pynė augalų stiebelius, žoles ar siūlus iš gyvūnų sausgyslių. Vėliau, išmokus apdirbti augalus, tokius kaip dilgėles, kanapes, linus bei gyvulinės kilmės vilną, atsirado audiniai – tvirtesni, šiltesni ir gražesni.

Lietuvoje audimo amatas žinomas nuo senųjų laikų. Jau I tūkstantmetyje prieš Kristų naudoti paprasčiausi audimo įrenginiai – vertikalios staklės, kur siūlai buvo kabinami vertikaliai ir sveriami akmeniniais svareliais. Viduramžiais jas pakeitė horizontalios staklės, leidusios austi platesnius audinius ir sudėtingesnius raštus.

Verpimo ratelis, čia vadinamas *kalvaratu* palengvinęs siūlų paruošimą audimui, Lietuvoje paplito XVII–XVIII amžiais. Iki tol buvo verpiama verpstuku – paprastu rankiniu įrankiu, ar prieverpste.

Kalvaratas leido sukti siūlą tolygiau, greičiau ir smulčiau, tad audiniai tapo švelnesni, o raštai – tikslesni. XIX a. pabaigoje beveik kiekvienuose namuose stovėjo ir ratelis, ir staklės – moters pasididžiavimas ir šeimos būtinybė.

B8-2

Vilnos dažymas augaliniais dažais senovėje buvo vienas iš svarbiausių, ypač ruošiant siūlus audimui. Šis procesas vyko rankomis, naudojant tik gamtos teikiamas medžiagas.

Pirmiausia vilna ar lininiai siūlai būdavo nuplaunami ir išdžiovinami, kad neliktų riebalų ir priemaišų. Tada mirkomi alūne ar pelenų šarme, kad dažai geriau įsigertų – tai vadinta „vilnos paruošimu dažymui“.

Dažai buvo verdami dideliuose katiluose ant laužo. Naudoti įvairūs augalai, augantys apylinkėse: Svogūnų lukštai – gelsviems ir rusviems atspalviams, Ažuolo ir gluosnio žievė – tamsesniems rudų tonams, Jonažolės, ramunės, dilgėlės – šviesiai gelsviems atspalviams, Mėlynės, šeivamedžio uogos, dažinės raudoklės – melsvai raudoniems ar violetiniams atspalviams. Vilna būdavo lėtai verdama kartu su augalais, o po to ilgam paliekama mirkti, kad spalva įsigertų kuo giliau. Išdžiovinta vilna įgydavo švelnių, žemės tonų atspalvių, kurie buvo būdingi senoviniams lietuviškiems audiniams ir drabužiams. Toks dažymas buvo ne tik darbas, bet ir ritualas, siejamas su metų laikais, gamtos ciklais ir senosiomis tradicijomis – tikra autentiška liaudies amato išraiška.

B8-10

Balaninių kašikų pynimas

Balaninis kašikas – tai krepšys arba indas, pintas iš balanų, t. y. plonų, išilgai skeltų pušies ar eglės medžio juostelių, dažniausiai paimtų nuo medžio kamieno vidinės dalies. Skirtingai nuo vytelių ar šaknų pintinių, balaninis kašikas gaminamas iš kietesnės medžiagos – medienos, todėl jis tvirtesnis ir ilgaamžiškesnis.

Balanos gaunamos skeliant džiovintą rąstelių plonomis juostelėmis – svarbu, kad jos būtų lanksčios, nelūžtų. Dažniausiai naudojama pušis, nes jos balanų vidinė dalis yra gana elastinga ir kvapni. Juostelės būdavo mirkomos vandenyje ar garinamos, kad būtų galima jas lenkti.

Tradicija plačiausiai buvo paplitusi Aukštaitijoje, ypač Švenčionių, Ignalinos, Utenos, Zarasų apylinkėse, taip pat Dzūkijoje, kur miškų netrūko. Kai kur šis amatas buvo laikomas vyrišku darbu, nes reikėjo stiprybės ir įgūdžių skeliant balaną. Ši tradicija beveik išnykusi, tačiau pavieniai meistrai ją tebeišmano.

B8-8

Šiaudinių sodų rišimas

Sodas – tai iš šiaudelių rišamas erdvinis geometrinių kūrinių, kabinamas virš stalo ar lopšio. Jis laikomas vienu iš seniausių lietuvių liaudies simbolių kūrinių, siejančių žmogų su kosmoso tvarka, derlingumu ir dvasine pusiausvyra.

Sodo forma – dažniausiai rombinė arba daugiabriaunė, sudaryta iš kruopščiai suvertų šiaudelių, sujungtų siūlais. Svarbiausia jo savybė – pusiausvyra ir simetrija, simbolizuojanti pasaulio darną. Rišant sodą, kiekvienas šiaudelis turi savo vietą, o visuma – savo ritmą ir gyvybingumą.

Šiaudai sodui ruošiami vasarą – renkamas ruginių šiaudų stiebas, išdžiovinamas, išpjaustomas į lygias atkarpas. Dirbama tyliai, susikaupus, dažnai sakant, kad „sodas nemėgsta triukšmo“.

Sodai būdavo kabinami per vestuves, krikštynas, Kalėdas, kaip laimės, vaisingumo ir darnos ženklas. Per metus apdulkėję ar pasenę sodai būdavo sudeginami, kad nauji metai atneštų švarą ir naują tvarką.

Šiaudinių sodų rišimo tradicija ypač gyva buvo Aukštaitijoje ir Dzūkijoje, tačiau žinoma visoje Lietuvoje. Šiandien ji atgimsta kaip nematerialaus kultūros paveldo vertybė, įrašyta į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą (2018 m.), o 2023 m. – į UNESCO Reprezentatyvųjų žmonių nematerialaus kultūros paveldo sąrašą.

Sodo rišimas – tai ne tik amatas, bet ir ramybės, darnos bei kūrybos procesas, jungiantis žmogų, gamtą ir visatos tvarką.

B8-7

Margučiai

Rytų Lietuvoje margučių marginimas turi senas ir turtingas tradicijas, išsiskiriančias senoviniais raštais, simbolika ir technika. Šis paprotys perduodamas iš kartos į kartą ir laikomas ne tik Velykų pramoga, bet ir senoviniu apeiginiu veiksmu, simbolizuojančiu gyvybės atgimimą, saulės šviesą ir gamtos prisikėlimą.

Margučių

Reikšmė:

Margučiai buvo apsauginiai ir derlingumo simboliai, dovanojami artimiesiems per Velykas. Ornamentai turėjo ritualinę prasmę, saugojo šeimą nuo ligų ir blogos akies.

Svarbiausias Velykų simbolis – dažytas kiaušinis, paprastai vadinamas margučiu. Jis ne tik mūsų krašte, bet ir daugelyje pasaulio tautų simbolizuoja pirmąpradiškumą, gyvybės atsiradimą, gėrį, derlingumą bei vaisingumą. Pavasarį, kai atgimsta gamta, kiaušiniui priskiriama magiška jėga, tai tarsi visas šeimos ritualas.

Margučių marginimo būdai:

Tradiciniai kiaušinių marginimo būdai yra keli. Seniausias yra kiaušinio dažymas viena spalva. Šiam tikslui būdavo naudojami augaliniai dažai, kuriais būdavo dažomi ir audiniai. Vėliau išmokta marginti vašku, dar vėliau pradėta kiaušinius ir skutinėti.

Vašku margintų kiaušinių raštai paprastai būdavo komponuojami labai taisyklingai, simetriškais figūromis, įvairiais ornamentais, saulutėmis, eglutėmis, žalčiukais.

Skutinėjimo metu būdavo galima išgauti įmantriausius raštus, kurie tikrai verti pasigėrėjimo. Skutinėti margučiai puošiami gyvybės medžio vaizdiniais, paukšteliais. Populiariausios raštų formos paimtos iš gamtos, t. y. iš to, ką žmogus matė aplinkui.

Visi vašku margintų kiaušinių raštai dėliojasi iš taškelio ir brūkšnelių.

Visiems ornamentams buvo sugalvoti maloninių formų pavadinimai – žalčiukai, rinkučiai, grandinėlės, žiedeliai, dantukai, eglutės, rūtelės, vištos kojelės. Taškas padėtas ant kiaušinio lukšto simbolizuoja – visa ko pradžią ir pabaigą. Paukščio pėdutės,

eglutės raštas – deivės Laimės (Laimos) simbolis, brūkšneliai gali sudaryti rombą - įdirbtos dirvos, sodo ar darželio simbolį, trikampis (ar jų eilė) simbolizuoja vandenį, lietų, žaibą, derlių. Kiaušinį įvairiais ornamentais apjuosdavo ratu – skersai arba išilgai, taigi iš jų susidarydavo apskritimas. Saulę

simbolizuoja ir visi kiti iš apskritimo išeinantys ženklai: taškiukų eilės, rasos lašeliai, paukščių pėdelės (juk pavasaris – paukščių grįžimo metas).

Pagrindinės margučių spalvos. • Juoda – tai žemė maitintoja, iš kurios pavasarį ištrykšta gyvybė. • Raudona – kraujo, gyvybės spalva. • Žalia – žalumos, gyvybės, augmenijos, nubundančios gamtos spalva. • Geltona – subrendusių javų spalva. • Mėlyna – dangaus spalva.

Juoda – tai motinos žemės, augalijos bei vaisių gimdytojos deivės Žemynos spalva.

Raudona spalva simbolizuoja vaisingumą, gyvybės ir gyvenimo džiaugsmą, sėkmę visuose darbuose, gyvenimo, šviesos, šilumos bei sėkmingos pradžios susijungimą. Raudonu kiaušiniu linkima būti stipriam, aktyviam.

Žalia simbolizuoja pavasario atgimimą, javų želmenis, augmenijos prabudimą. Tai gerumo, atsinaujinimo, atgimimo ir meilės spalva.

Geltona spalva simbolizuoja šviesos ir saulės sustiprėjimą, dienos ilgėjimą. Tai saulės, turto, džiaugsmo spalva.

Mėlyna spalva simbolizuoja vandenį, dangų, kosminio pasaulio vienovę. Toks margutis reiškia ramybę, kantrybę ir protą, taip pat žydrą dangų, nešantį palaimą pasėliams ir visiems augalams.

Ruda spalva simbolizuoja prinokusius javus, derlingumą, brandą.

Kiekvieno iš mūsų žiūrėjimas į margutį yra skirtingas ir savitas. Pagrindas yra mūsų viduje, mūsų mintys, mes marginame, mes suteikiame margučiui visą galią. Buvo tikima, kad jeigu padovanosi tvarkingu raštu numargintą margutį, tai ir gyvenimas bus sėkmingas. Paprastas kiaušinis yra gyvybės simbolis, kaip tikėta senovėje, gyvybines galias sustiprina dešimtis kartų. Margutyje užkoduojami linkėjimai, pageidavimai, gerumas ir iki šiol per Šv. Velykas jie dovanojami, jais keičiamasi. Dėl to žmogui dovanodamas margutį visų pirma jam linki sveikatos, stiprybės, visokių palankių dalykų.

B8-5

Kalendorinės šventės

Lietuvių kalendorinės šventės nuo senų laikų glaudžiai susijusios su gamta ir augalais. Kiekviena metų šventė turėjo savų augalinių simbolių, papročių ir apeigų, atspindinčių žmonių ryšį su žeme, derliumi ir gyvybės ciklu. Štai kelios svarbiausios: *Užgavėnės* – Rytų Lietuvoje vadintos Ažugavomis - žiemos išvairo šventė. Nors augalai dar nematomi, žmonės tikėjo, kad nuo šios dienos „saulė jau pavasarį gena“. Buvo verdama kanapių košė, valgomi linų sėmenys – kad žemė greičiau atgytų. *Velykos* – augalijos atbudimo šventė. Kiaušinių marginimui naudoti augaliniai dažai (svogūnų lukštai, žolės, gėlės), o žalumynai, verbos ir pumpuruojantys medeliai simbolizavo atgimstančią gyvybę.

Sekminės – žalumos ir piemenėlių šventė. Tą dieną puošdavo trobeles ir gyvulius žaliomis šakomis, o pievose rišdavo vainikus iš gėlių ir žolynų – kad vasara būtų derlinga.

Joninės (Rasos) – viena augalais turtingiausių švenčių. Renkamos vaistažolės, paparčiai, žolynai, pinami vainikai ir metami į vandenį. Tikėta, kad per Jonines surinkti augalai turi ypatingą gydomąją galią.

Žolinė (Mergelės Marijos ėmimo į dangų diena) – derliaus ir žolynų palaiminimo šventė. Žmonės nešdavo į bažnyčių puokštes iš žolynų, javų, daržovių ir gėlių, kad Dievas palaimintų rudeninį derlių.

Kūčios – žiemos šventė, kuriose augalai simbolizuoja derliaus užbaigimą ir gyvybės tąsą. Per Kūčias ant stalo dedamas šienas, javai, aguonos, grūdai – žemės ir atgimimo ženklai.

Šios šventės rodo, kad lietuvių pasaulėžiūroje augalai buvo ne tik maistas ar vaistas, bet ir šventumo, gyvybės, atsinaujinimo simbolis, lydėjęs žmogų visus metus.

B9-10

Sutartinių giedojimo tradicija

Dar vadinamos sutarinėmis, sutarytėmis, sektinėmis, saugėmis, apskritosiomis, paleistinėmis, kapotinėmis, čiūtelėmis, giesmėmis. Atsirado gimininės ir gentinės visuomenės raidos laikotarpiu (manoma, kilusios iš seniausių antifoninių paruginių ir heterofoninių giesmių), klestėjo XVI–XIX amžiuje. Buvo paplitusios Rytų Aukštaitijos šiaurėje (jų dar buvo aptinkama XX. antroje pusėje), beveik nežinomos Lietuvos kitose etnografinėse srityse.

Šiaurės Rytų Aukštaitijoje dar prieš krikščionybei įžengiant į Lietuvą, moterys burdavosi draugėn ir traukdavo sutartines. Dabar šios dainos laikomos unikaliu tradicinės muzikos reiškiniu, kuriame susipina žodžiai, muzika ir šokis. Polifoninių sutartinių atlikimas buvo gan sudėtingas giedojimo menas (sutartinės vadinamos ne dainomis, o giesmėmis – taip nuo seno buvo rodoma pagarba ir pabrėžiama reikšmė), išsiskiriantis aiškia sinkopuota ritmika ir sekundiniu derinimu. Šiaurės Rytų Lietuvoje gyvavusios sutartinės, atsiradusios dar iki Lietuvos krikšto, buvo perduodamos iš kartos į kartą, užrašinės nuo XVI a., kol XX a. pr. beveik išnyko. Bene didžiausias nuopelnas už sutartinių išsaugojimą priskiriamas tautosakininkui Zenonui Slaviūnui, kuris tyrinėjo, surinko, užrašė ir išleido trijų tomų rinkinį „Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos“.

Lazdinių-Adutiškio apylinkėse Švenčionių rajone asmenys, perėmė sutartinių tradicijas iš savo protėvių. Lazdinių-Adutiškio folkloro ansamblio pradžia galima laikyti 1969 metus, kai Lazdinių kaime po darbų susirinkusios kaimo moterys kartu ėmė dainuoti. Lazdinių-Adutiškio sutartinių bendruomenė yra bene vienintelė, perėmusi sutartinių atlikimą tiesiai iš senųjų sutartinių giedotojų. 2010 m. lapkričio 16 d. UNESCO oficialiai įtraukė lietuviškas sutartines į UNESCO reprezentatyvaus žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą.

B9-2

Sutartinių ir žolynų ryšys

Sutartinės ir žolynai glaudžiai susiję per senąsias lietuvių tradicijas, ypač per apeiginius vasaros saulėgrįžos, arba Rasų, papročius. Šis ryšys atspindi žmogaus ir gamtos darną, o sutartinėse minimi augalai turi gilią simbolinę prasmę.

Rytų Lietuvos sutartinių išskirtiniai bruožai

Paprastas, bet gyvybingas tekstas. Vyčinienė pabrėžia, kad šiam kraštui būdingi lakoniški, trumpi tekstai, dažnai turintys pasikartojančių archajiškų refrenų, pavyzdžiui, „tatato“, „lylia“. Šie žodžiai neturi tiesioginės prasmės, tačiau suteikia sutartinei ypatingo, archajiško skambesio ir ritmo.

Melodijos ir ritminis judesys. Adutiškio sutartinės išsiskiria aiškia, ritmiška struktūra. Melodijos dažnai atkartoja judesį, šokį, todėl jos glaudžiai susijusios su apeigomis ir fiziniu veiksmu.

Žemdirbystės ir agrarinių apeigų atspindys. Kaip ir kitos sutartinės, Adutiškio krašto variantai atspindi senąjį agrarinį pasaulėvaizdį. Knygoje „Sutartinių atlikimo tradicijos“ Vyčinienė išsamiai nagrinėja sutartines kaip žemdirbystės apeigų dalį. Jos tyrimai rodo, kad sutartinės buvo dainuojamos atliekant konkrečius darbus, pavyzdžiui, sėjant, pjaunant ar linus apdorojant.

B11-1

Švenčionių kraštas nuo seno buvo daugiatautis – čia gyveno lietuviai, gudai, lenkai, žydai, rusai ir totoriai. Per šimtmečius jų tradicijos persipynė, sukurdamos savitą kalbą, papročius ir tikėjimų pynę. Visi skirtingi, bet turintys ir bendrumų. Visus jungė ta pati žemė, artumas gamtai ir pagarba jos galiai.

Žolynai šiame krašte buvo neatsiejama gyvenimo dalis – jie gydė, saugojo ir lydėjo apeigose. Per šventes rinkti bei šventinti augalai saugojo namus, derlių ir žmones. Kiekviena šeimininkė žinojo, kada ir kokias žoles rinkti – nuo jonažolės iki čiobrelės, nuo mėtų iki pelyno.

Šiandien žolynų rinkimo tradicijos Švenčionių žemėje atgimsta iš naujo – primindamos senąjį žmogaus ir gamtos ryšį bei daugiatautę krašto dvasią.

B12-7

Lietuviai

Švenčionių kraštas nuo seno buvo daugiakalbis ir daugiatautis – čia susitiko lietuvių, gudų, lenkų, žydų, rusų ir totorių pasauliai. Ši įvairovė kėlė iššūkių lietuvių kalbai ir kultūrai, tačiau būtent čia lietuviybė išliko ne per jėgą, o per paprotį, dainą ir žodį.

XIX a. carinės Rusijos valdymo metais, kai lietuviška spauda buvo draudžiama, knygnešiai iš Švenčionių apylinkių slapta platino lietuviškus leidinius, saugodami kalbą ir tautinę savimone. Bažnyčia, giesmės ir kaimo mokytojai tapo lietuviybės židiniais.

XIX a. pabaigoje, kai caro valdžia uždraudė lietuvišką spaudą, šio krašto žmonės rėmė knygnešius, slėpė maldaknyges ir elementorius. Lietuvių kalbą saugojo giedotojai, parapijos ir kaimo mokytojai.

XX a. pradžioje Švenčionių krašte ypač aktyviai veikė „Ryto“ draugija, kūrė lietuviškas mokyklas, bibliotekas ir choras, rengianti vakaruškas bei šventes. Ši veikla padėjo išlaikyti tautinę savimone net tada, kai kraštas buvo lenkų valdžioje (1919–1939).

Net sovietmečiu lietuviybė gyvavo per liaudies dainą, sutartines, folkloro sambūrius ir šeimos tradiciją – tyliai, bet atkakliai.

Šiandien Nalšios žemėje lietuviybė tebėra gyva atmintyje, kalboje ir žmonių bendrystėje – kaip šimtmečius saugota šviesa rytiniame Lietuvos pakraštyje.

B12-8

Lenkai

Lenkų kultūros ir kalbos įtaka Švenčionių krašte pradėjo stiprėti nuo Abiejų Tautų Respublikos laikų (XVI–XVIII a.), kai lietuvių ir lenkų bajorija glaudžiai bendravo per bendrą valstybę, katalikų tikėjimą ir mokslą. Dalis vietinių bajorų ir dvasininkų pamažu sulenko, nors kilme buvo lietuviai ar gudai. Lenkų kalba tapo bažnyčios, raštijos ir dvarų kalba.

Po valstybės padalijimų (1795 m.) Švenčionių kraštas atsidūrė Rusijos imperijos valdžioje, tačiau lenkiška bajorų kultūra čia išliko stipri. Ypač po 1831 ir 1863 m. sukilimų, kai dalis lenkų kilmingųjų ir inteligentijos iš Vilniaus krašto traukėsi į provinciją.

Tarpukariu (1919–1939) Švenčionių kraštas buvo įjungtas į Lenkijos valstybės sudėtį. Tuomet lenkų administracija steigė mokyklas, parapijas ir kultūrines organizacijas, skatindama krašto polonizaciją. Vis dėlto daug vietos gyventojų buvo lietuviškai ar gudiškai kalbantys katalikai, kurie laikui bėgant perėmė lenkų kalbą, bet išlaikė vietinį tapatybės jausmą.

Po Antrojo pasaulinio karo dalis lenkų gyventojų buvo repatriuoti į Lenkiją, tačiau daugelis liko. Šiandien lenkų bendruomenės Švenčionių rajone tebėra gyvos ir veiklios – jos saugo kalbą, giedojimo, švenčių ir kaimynystės tradicijas, tapdamos neatskiriama krašto daugiatautės kultūros dalimi.

B12-9

Žydai

Žydai Švenčionių krašte įsikūrė XVII–XVIII amžiais, kai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jiems buvo suteiktos gyvenimo, prekybos ir amatininkystės teisės. Į šiaurės rytų Lietuvą jie kėlėsi iš Vilniaus, Ašmenos ir Breslaujos pusės, ieškodami vietų, kur galėtų verstis prekyba ir amatais.

XIX a. Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje, Adučiųkyje ir kituose miesteliuose žydai sudarė didelę miestelių gyventojų dalį. Jie buvo krautuvinkai, siuvėjai, kalviai, vaistininkai, gydytojai, mokytojai, valdė smukles ir turgus. Kiekviename didesniame miestelyje veikė sinagoga, mokykla (chederis), kapinės, o bendruomenės gyvenimą tvarkė kahalas – savivaldos taryba.

Tarpukariu Švenčionių žydai aktyviai dalyvavo vietos visuomeniniame ir ekonominiame gyvenime, kai kas priklausė ir sionistinėms organizacijoms. Jie palaikė glaudžius ryšius su Vilniumi – vadintu „Lietuvos Jeruzale“.

Per Antrąjį pasaulinį karą Švenčionių žydų bendruomenė buvo sunaikinta Holokausto metu (1941–1943). Tūkstančiai Švenčionių ir apylinkių žydų buvo nužudyti Švenčionėlių poligone ir kitose vietose.

Šiandien jų buvimas mena senosios sinagogų vietos, kapinės, gatvių pavadinimai ir išlikusios atminties istorijos – tylūs liudytojai šimtmečius čia klestėjusios žydų kultūros.

B12-10

Gudai

Gudai (baltarusiai) Švenčionių krašte gyveno nuo viduramžių, kai ši sritis priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (LDK). Jie kilę iš rytinių LDK teritorijų, dabartinės Baltarusijos žemių – Polocko, Ašmenos, Minsko apylinkių.

Per šimtmečius gudų bendruomenės natūraliai persipynė su vietos lietuviais, palaikė savą kalbą, tikėjimą ir papročius, tačiau kartu įtakojo krašto kultūrą ir kasdienybę. Dalis jų buvo katalikai, bet dauguma – stačiatikiai. Sentikių bendruomenė (nuo XVII a.) Švenčionių apylinkėse taip pat glaudžiai susijusi su gudų paveldu.

B12-11

Rusai

Sentikiai (старообрядцы) atvyko į Švenčionių kraštą XVII a. viduryje, bėgdami nuo religinių persekiojimų Rusijoje po caro Aleksejaus Michailovičiaus reformų. Jie kūrė uždaras bendruomenes miškuose ir kaimuose, saugodami senąją stačiatikių liturgiją, papročius ir bendruomenės tvarką.

Ortodoksai rusai atsirado vėliau, XIX a., po to, kai Švenčionių kraštas pateko į Rusijos imperijos valdžią. Tai buvo valdininkai, kariai, geležinkelininkai ir darbininkai, atvykę į miestelius ir kaimus, kur buvo įrengtos naujos administracinės struktūros ir geležinkelio stotys.

Abiejų grupių gyvenimas glaudžiai susijęs su upėmis, miškais ir žemės ūkio darbais, o jų kultūra, tikėjimas ir tradicijos paliko pėdsaką krašto architektūroje, kapinėse ir vietovardžiuose.

B12-12

Totoriai

Totoriai į Lietuvą atsikėlė XIV–XV amžiais, kai Lietuvos didieji kunigaikščiai – pirmiausia Vytautas Didysis – pakvietė Krymo ir Aukso ordos totorius apsigyventi LDK žemėse. Jie buvo kariai ir raiteliai, pasižymėję lojalumu, todėl jiems buvo suteiktos žemės netoli strateginių kelių bei pasienio vietovių.

Dalis totorių bendruomenių įsikūrė Vilniaus, Trakų, Ašmenos, Lydos, vėliau ir Švenčionių apylinkėse. Švenčionių krašte totoriai greičiausiai gyveno pavienėmis šeimomis ar mažomis bendruomenėmis, susijusiomis su LDK gynybos ir prekybos keliais, ėjusiais į rytus – link Breslaujos, Polocko ir Minsko.

Per šimtmečius jie įsiliejo į vietos gyvenimą, išlaikydami islamo tikėjimą, tačiau kalbą perėmė iš aplinkinių gyventojų – dauguma totorių kalbėjo lietuviškai, lenkiškai ar gudiškai. Iki XX a. pradžios kai kuriose Švenčionių apylinkėse dar buvo žinomos totorių kapinės ir pavardės (pvz., Ibrahimovičiai, Ulanovai).

B12-1

Tautos Švenčionių krašte: kaip jos čia susitiko

Lietuviai – tai šio krašto senieji gyventojai, Našia kaip senoji Rytų Lietuvos sritis, minėta jau XIII amžiuje. Čia gyveno nalšėnai, viena iš lietuvių genčių, kūrusi piliakalnius, gyvenvietes ir saugojusi savo kalbą bei papročius. Miškinga ir ežeringa Našios žemė tapo tiltu tarp lietuvių ir gudų pasaulių. Per amžius čia kryžiovosi kultūros, kalbos ir tikėjimai, formuodami savitą daugiatautį kraštą.

Gudai (baltarusiai) – čia gyveno nuo senų laikų kaip kaimyninių Našios ir Polocko žemių gyventojai. Po LDK susiformavimo jie laisvai kėlėsi per dabartinę Lietuvos–Baltarusijos sienos liniją, kuri tada neegzistavo. Gudų kalba, dainos ir papročiai iki šiol girdimi rytinėse seniūnijose.

Lenkai – gausiau įsikūrė per Abiejų Tautų Respublikos ir vėliau tarpukario Lenkijos valdymo laikotarpius (1919–1939). Daug jų kilę iš vietos bajorų, sulenkėjusių lietuvių ar gudų. Katalikų tikėjimas ir parapijos buvo lenkiškos kultūros centrai.

Žydai – įsikūrė nuo XVII–XVIII a., o XIX a. pabaigoje jie sudarė reikšmingą miestelių gyventojų dalį. Švenčionyse, Švenčionėliuose, Pabradėje veikė sinagogos, mokyklos, vaistinės, krautuvės. Jie buvo amatininkai, prekeiviai, gydytojai, mokytojai. Bendruomenė sunaikinta per Holokaustą, bet jos pėdsakai tebematyti miestelių struktūroje ir kapinėse.

Rusai sentikiai – atvyko po XVII a. vidurio, bėgdami nuo caro Aleksejaus Michailovičiaus vykdyto religinio persekiojimo. Jie kūrėsi miškų apsuptyje, prie upių, gyveno uždarai, saugodami senąją stačiatikių liturgiją ir papročius.

Rusai ortodoksai – atsirado XIX a., kai po 1795 m. padalijimų šis kraštas pateko į Rusijos imperijos sudėtį. Su jais atvyko valdininkai, kariai, geležinkelininkai – ypač po Švenčionėlių geležinkelio nutiesimo XIX a. pabaigoje.

Totoriai – įsikūrė kai kuriose šio regiono vietovėse dar LDK laikais (XIV–XV a.), kai didieji kunigaikščiai apgyvendino karaimų ir totorių karius prie strateginių kelių. Švenčionių krašte totorių bendruomenės nebuvo labai gausios, bet pavienės šeimos gyveno aplink Vilnių ir Švenčionis, išlaikydamos islamo tikėjimo ir lojalumo LDK tradiciją.

B13-1

Švenčionių miesto istorija

Vytauto Didžiojo laikais Švenčionyse buvo jo dvaras. XV a. Švenčionyse ir jo apylinkėse Vytautas įkurdino totorius, kurių palikuonys buvo sumanūs amatininkai, todėl miestas buvo vienas iš viduramžių amatų centrų. Iš 1514 m. bažnyčios turto patvirtinančio dokumento aiškėja, kad Švenčionyse pirmąją bažnyčią pastatė Lietuvos Didysis Kunigaikštis Vytautas tarp 1392–1414 m. 1636 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia, kuri kelis kartus buvo perstatyta. 1898 m. pastatyta mūrinė bažnyčia, kurioje didysis – centrinis altorius įrengtas iš Švenčionių kilusio Rusijos generolo K. Čechovičiaus lėšomis.

1486 m. istoriniuose šaltiniuose Švenčionys vadinami miesteliu, dar po aštuonerių metų minimas Švenčionių valsčius. 1565 m. Švenčionys buvo vieno iš trijų Ašmenos apskrities žemės teismų centru. 1800 m. sausio 31 d. Senato įsakymu Švenčionims buvo suteiktos savivaldos teisės ir įkurta miesto rotušė. Iki unijinės Lietuvos gyvavimo pabaigos regionas buvo vadinamas Užnerio sritimi, kurios centras – Švenčionys. XVIII a. pabaigoje čia veikė pašto stotis, parapijos mokykla, kurioje 1828 m. buvo 28 mokiniai. Švenčionių miestelis priklausė admiralui Čičiagovui. 1837 m. Švenčionys buvo išpirkti iš admiralų Čičiagovo priklausomybės ir pradėti tvarkyti pagal miesto nuostatus. Tais metais Švenčionyse buvo 223 gyvenamieji namai, bažnyčia, cerkvė, 2 sinagogos, 30 parduotuvių, 34 smuklės. Šie duomenys rodo, jog Švenčionys etnografinėje Rytų Lietuvoje gana sparčiai augo kaip svarbus administracinis, ūkinis, kultūrinis centras.

B13-4

Švenčionių turgaus istorija

Švenčionių turgus pradėjo formuotis XVII a. pradžioje, kai miestelis augo kaip prekybos centras Nalšios žemėje. Savaitės turgūs vyko penktadieniais, o per šventes – Žolinę, Šv. Oną, Šv. Kryžiaus dieną – turgus tapdavo miesto ir apylinkių bendruomenių susibūrimo vieta.

XIX a. ir XX a. pradžioje turgus išsiplėtė: čia veikė gyvulių ir maisto prekyba, amatininkų prekystaliai, o žydų ir lenkų prekybininkai užėmė svarbią vietą. Turgus buvo ne tik ekonomikos, bet ir socialinio bei kultūrinio gyvenimo centras, kuriame susitikdavo įvairių tautybių gyventojai.

Turgaus nuotraukos visos 23x15 cm